

В. С. Канцір

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
професор кафедри кримінального права і процесу
д-р юрид. наук, професор

ТЕРОРИЗМ ЯК МЕТОД ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ (ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ)

© *Канцір В. С., 2015*

Досліджено поняття політичного тероризму, що за своєю суттю є суспільно-політичним явищем, яке створює атмосферу тотального страху у населення з метою досягнення певних політико-економічних інтересів. Розкрито особливості цього феномена, проаналізовано причини його виникнення.

Ключові слова: тероризм, політичний тероризм, тотальний страх, політичний екстремізм, насильницькі дії, злочинне втручання, масовий геноцид, психологія тероризму.

В. С. Канцир

ТЕРРОРИЗМ КАК МЕТОД ПОЛИТИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ (ПОЛИТИЧЕСКИЙ ТЕРРОРИЗМ)

Исследовано понятие политического терроризма, что по своей сути есть общественно-политическим явлением, которое создает атмосферу тотального страха у населения с целью достижения определенных политико-экономических интересов. Раскрыты особенности этого феномена, проанализированы причины его возникновения.

Ключевые слова: терроризм, политический терроризм, тотальный страх, политический экстремизм, насильственные действия, преступное вмешательство, массовый геноцид, психология терроризма.

V. S. Kantsir

TERRORISM AS A METHOD OF POLITICAL STRUGGLE (POLITICAL TERRORISM)

This article is devoted to investigation the subject of terrorism, what is society-political phenomena, that formed the atmosphere of total fear in population with the aim achievement some politic-economical interests. Was been uncovering the peculiarities of this phenomena, was been analyzed causes of its beginnings.

Key words: Terrorism, political terrorism, total fear, political extremism, violence, criminal intervention, popular genocide, psychology of terrorism.

Постановка проблеми. Суть політичного тероризму полягає в застосуванні крайніх заходів насильства або загрози таких з метою залякування політичних опонентів, примушення владних структур до відповідних дій або ж відмови від них. Політичний тероризм може проявлятися у шантажі державних діячів, убивствах людей та нанесенні їм тілесних ушкоджень, знищенні

різноманітних стратегічно важливих та господарських об'єктів (житлових будинків, адміністративних будівель, військових об'єктів тощо), захопленні заручників, злочинному втручанні у роботу транспортної артерії та інших насильницьких діях.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що феномен політичного тероризму набуває достатньої наукової зацікавленості серед науковців, зокрема йому присвятили дослідження такі вчені: М. Я. Лазарев (тероризм як тип політичної поведінки), О. О. Половко (соціально-психологічні аспекти політичного тероризму), М. П. Требін (сучасний тероризм), В. Бушанський (критика демократії і політичний тероризм), О. М. Бардін (походження і корені тероризму), А. М. Деменко (феномен тероризму в умовах глобалізаційної динаміки), О. М. Максимова (ресурсна база тероризму в сучасному світовому політичному процесі), О. П. Дзьобань (політичний тероризм і політичний екстремізм) тощо. Кожне з досліджень певною мірою дає зрозуміле суттєве наповнення цього феномена. Але, незважаючи на різноманіття поглядів, проблема вивчення причин тероризму завжди буде належати до найбільш актуальних, оскільки феномен тероризму у тій або іншій формі вічний.

Мета статті полягає у розкритті особливостей феномена політичного тероризму, аналізі причин виникнення його як суспільно-політичного явища. Новим є те, що зроблено спробу дослідження феномена політичного тероризму у його сутнісному та змістовному вимірах на рівні соціально-філософської рефлексії.

У сучасних історичних та соціально-економічних умовах тероризм, безперечно, став одним із методів політичної боротьби.

На думку відомого спеціаліста проф. Г. Вардлоу, “політичний тероризм – це застосування або загроза застосування насильства зі сторони особи або групи осіб, діючих як на підтримку, так і проти існуючої влади, коли подібного роду акція спрямована на створення атмосфери крайнього занепокоєння і/або створення залякуючого впливу на відповідну групу населення (“мішень”), яка чисельно перевищує кількість безпосередніх жертв (тобто осіб, які постраждали в терористичній акції), з метою примушення цієї групи піти на відповідні поступки політичним вимогам, що висуваються терористами” [1, с. 16].

Політичний тероризм набуває якості зброї масового знищення, має інтернаціональний характер, тому розгляд понять „екстремізм”, „терор”, „війна”, „насильство” надає можливості більш чітко зрозуміти якісні характеристики феномену політичного тероризму. У контексті цього явища розуміємо застосування крайнього насильства проти цивільного населення для впливу на органи державної влади й управління з певною суспільно-політичною метою. Тероризм – це нелегітимна форма насильницьких дій. „Формула терору залишається незмінною: висування вимог (конфлікт) – погрози вдатися до насильства – відмова – здійснення насильницької акції – страх – неадекватні дії – нові хвилі страху – нові терористичні акції” [2, с. 89]. Терор і тероризм нетотожні феномени суспільного буття. На нашу думку, сьогоднішні реалії вимагають комплексного дослідження та філософського осмислення особливостей політичного тероризму в глобалізованому суспільстві. Політичний тероризм є багатоаспектним явищем, у функціонуванні якого суб'єктивно-психологічний чинник відіграє вагомую роль. Проте, особливого значення він набуватиме за наявності передумов, які мають об'єктивний характер (етнічних, національних, територіальних, культурних, релігійних суперечностей тощо).

Політичний тероризм відомий здавна і сучасна його форма – це продовження історичної традиції, коли до терору підходять як до крайнього засобу досягнення політичної мети в період загострення кризових, конфліктних ситуацій політичного, соціально-економічного, етно-релігійного чи іншого характеру.

“Необхідність насильства в історії, – зазначають юристи-міжнародники І. Бліщенко та Н. Жданов, – детермінується наявністю протиріччя, яке неможливо вирішити шляхом компромісу між носіями цього протиріччя: державами, класами або окремими особистостями” [3, с. 39]. Водночас, форми і методи використання насильства залежать від ступеня інтенсивності протиріччя. Тероризм завжди виступає як крайня форма насильства і є ніби “палицею з двома кінцями”: з одного боку, до нього вдаються “наділені владою”, а з іншого боку, – ті, хто “прагнуть влади”.

“Той факт, що за своєю природою політичний тероризм пов’язаний із боротьбою за владу або збереженням влади – безсумнівно. Однак, лише у визначених умовах така боротьба призводить до використання зброї терору...” [4, с. 30]. Існує відповідна закономірність, але не невідворотність звернення до терору як методу боротьби. У праці І. Бліщенко і Н. Жданова “Тероризм і міжнародне право” зазначається необхідність розрізняти терор індивідуальний, терор класу, який веде боротьбу за владу і терор класу, який перебуває при владі; тероризм революційний і контрреволюційний [3, с. 31], тобто у переважній більшості випадків, на переконання цих авторів, практично завжди присутня його соціальна, класова спрямованість.

Основним об’єктом політичного тероризму виступає політична влада, як спосіб і засіб панування одного соціального прошарку над іншим. На думку проф. С. П. Шубіна, „можливість одних соціальних груп або індивідів впливати владним чином на інших витікає з диференціації усіх людей, які існують у даному суспільстві, на дві великі групи, одна з яких володіє політичною владою і внаслідок цього домінує, панує над іншими людьми і групами, а останні, які позбавлені влади, вимушені підпорядковуватися першим і виконувати їх пануючу волю. Одні зацікавлені в отриманні влади – інші мріють змінити існуюче становище, досягти перерозподілу влади” [5, с. 72]. Політичний тероризм – це метод боротьби, за допомогою якого ті або інші сили бажають досягти певних результатів. На нашу думку, влада має персоніфікований, конкретно визначений, фізичний характер, влада в особі її носіїв перебуває під загрозою насильства. Насильство – це адекватний спосіб спілкування з владою. Такі дослідники тероризму, як проф. О. М. Бардін, А. М. Деменко, М. П. Требін, В. В. Остроухов довели, що концептуальне вивчення насильства і терору у межах морально-світоглядних парадигм дозволяє глибше зрозуміти емоційно-психологічні цілі застосування актів насильства і більш конкретно визначити специфіку логіки суб’єкта відповідної дії. Ми акцентуємо увагу на необхідності розмежування політичного тероризму з іншими формами політично мотивованого насильства. Так, екстремізм являє собою сукупність різноманітних крайніх форм політичної боротьби, однією з яких є тероризм. Поняття „тероризм” є меншим за обсягом, відповідно є видовим відносно поняття „екстремізм”. Таким чином, політичний тероризм можна кваліфікувати як систему використання крайнього насильства чи загрози його застосування для досягнення політичних цілей. Проте, як форму політичного насильства можна визначити і терор. Але терор, на нашу думку, – це державні насильницькі дії, а тероризм – опозиційні державним структурам акти насильства.

Ми погоджуємось із класифікацією тероризму тих дослідників, які за принципом дихотомії виділяють парні варіанти терору: революційний і контрреволюційний, субверсивний і репресивний, фізичний і духовний, селективний і “сліпий”, провокаційний і превентивний, військовий і кримінальний та досліджують наступні види тероризму: політичний, націоналістичний, повітряний, міжнародний, ідеологічний, етнічний, релігійний, індивідуальний (одноособовий), державний, націоналістичний, військовий, корисливий, кримінальний та ідеалістичний. Намагаючись упорядкувати існуючі класифікації за загальними критеріями, пропонуємо поділяти сучасний тероризм: на два види - міжнародний та внутрішній, на п’ять типів – соціальний, націоналістичний, релігійний, „лівий” та „правий”, на декілька форм – політичний, кримінальний, інформаційний, психологічний та інші.

Деякі вчені ототожнюють політичний тероризм і бандитизм. На нашу думку, терористична діяльність принципово відрізняється від кримінальної злочинності політичним характером, хоча між ними і є певна подібність, зокрема у тому, що: по-перше, терористи свідомо порушують законність; по-друге, низка засобів, що використовуються ними, збігаються; по-третє, самі терористи нерідко залучають до своїх операцій кримінальних злочинців. За способами впливу на об’єкт, політичний тероризм доцільно поділяти на демонстративний та інструментальний. Суб’єкти інструментального тероризму прагнуть до досягнення винятково реальних змін у владних відносинах, шляхом нанесення фізичної шкоди. Демонстративний тероризм має на меті викликати емоційну реакцію у політичних опонентів, які є об’єктами терористичних актів. Оскільки емоційна сфера людської життєдіяльності є найбільш давньою, одним із аспектів маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю можна вважати психологічний тероризм. Необхідно пам’ятати, що феномен символізації політичних процесів виникає в умовах формування глобальної інформаційної

цивілізації. У наш час спостерігається напрямок політичного тероризму стосовно народів, держав, який здійснюється добре організованими та технічно оснащеними корпораціями державного і міжнародного характеру. Змінилась структура політичного тероризму, структура влади і тероризму перетинаються на об'єкті. Боротьба з політичним тероризмом у сучасних умовах повинна полягати у зменшенні його ресурсів. Ресурсами тероризму, на нашу думку, є всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив суб'єкта на об'єкт тероризму. „Ресурси тероризму можна поділити на два типи: матеріальні та нематеріальні. Матеріальні ресурси: фінансові, людські, технічні та силові” [6, с. 54]. Міжнародний тероризм перетворився у вигідний бізнес, який має свій бюджет. Нематеріальні ресурси тероризму: організаційний, інформаційний, психологічний та ідеологічний. Ці ресурси настільки взаємопов'язані, що важко провести чітку межу між ними. Засоби масової інформації є важливим чинником у конфронтації між терористами і владою. Терористам необхідна велика аудиторія, завдяки увазі мас-медіа, відбувається інформаційна легітимізація терористичних організацій. Влада зацікавлена в тому, щоб засоби масової інформації не ставали об'єктом маніпуляції, спрямованої на досягнення політичних цілей або застосування методів тероризму. Ідеологічна платформа терористичних організацій може являти собою сукупність як ультралівих, так і правих, націонал-екстремістських, сепаратистських чи релігійних ідейних настанов, що виступають теоретичним обґрунтуванням застосування насильства у різній формі на нелегітимній основі для досягнення політичних цілей. Наукове значення має дослідження діяльності мас-медіа в ролі трансляторів екстремізму як ідейної бази тероризму. Ми вважаємо фашизм і тероризм самостійними формами політичного екстремізму, проте тероризм, на відміну від фашизму, є силою, що не має просторової, соціальної або національно-державної локалізації.

На нашу думку, доцільно підкреслити, що такі види політичного насильства, як масовий геноцид, репресії, фашизм, терор і війна слід розглядати як самостійні форми політичного екстремізму на державному та міждержавному рівнях. Обґрунтуванням для такої кваліфікації є характер їх зв'язку з державою і рівень власної інституціоналізації.

Важливе значення для теорії і соціальної практики існування феномену політичного тероризму має розгляд політичного екстремізму, допустимість насильницьких способів при вирішенні соціальних проблем. Традиційна для нашої ментальності терпимість до насильства, його постійна присутність у всіх формах суспільних взаємозв'язків, особливо в політиці, доповнюється правовим нігілізмом, який дозволяє легітимізувати свавілля в потрібному для певних соціальних груп напрямі, доводити його до стадії беззаконня під екстремістськими лозунгами. „У наукових колах сьогодні ще недостатньо висвітлена й опрацьована досить актуальна проблема – проблема зв'язку екстремістського світогляду з терористичною діяльністю... Якщо найчастіше політичний екстремізм розуміється як конкретні цільові ідеї, то політичний тероризм слід розуміти, як діяння стосовно досягнення цих ідей. Але самі по собі ці ідеї не виникають – необхідні протиріччя в суспільстві, у політиці, оскільки далеко не всіма така ідеологія визнається єдино вірною” [7, с. 43].

У світовій політиці зберігається конфліктний потенціал, який генерується певними суперечками: геополітичними, ресурсними, економічними, політичними, військовими. „Протягом всієї історії (починаючи з IV–III тис. до н. е.) локальні цивілізації були тісно пов'язаними, культурний і економічний обмін між ними посилювався, дійшовши на початку третього тисячоліття до стадії глобалізації...” [8, с. 52]. Політичний тероризм із політичного фактору перетворився на закономірність функціонування сучасного суспільства. Застосування найжорсткіших форм терору пов'язане з процесами суттєвих морально-світоглядних трансформацій суспільної та індивідуальної свідомості, домінуванням і поширенням хибних теоретичних, ідеологічних та моральних установ. Розвиток християнства поступово сприяв унікальному синтезові суспільної свідомості, розвитку такої духовної культури людства, де соціальна дія індивіда збільшувалась у межах загально визначеної ієрархії норм і цінностей. На нашу думку, релігійний тип морально-світоглядної парадигми стверджує непорушність ієрархії цінностей буття. „З періоду середньовіччя тероризм, особливо політичний, обумовлюється об'єктивними і суб'єктивними факторами: історичною і регіональною специфікою формування суспільства і держави” [9, с.10]. У цій морально-світоглядній парадигмі насильство засуджувалося та визначалося передусім як прояв злої волі в людській істоті.

У марксистській матеріалістично-об'єктивістській, морально-світоглядній парадигмі заперечується вагомість моральних цінностей християнства і обґрунтовується моральний принцип виправдання соціального, політичного та економічного насильства, стверджується невідворотність антагонізмів та зіткнення інтересів різних суспільних груп, прошарків та верств. Мета пролетаріату вбачається в революційному насильницькому поваленні та трансформації усього існуючого суспільного устрою. Створення нацистської ідеології ґрунтувалося, насамперед, на можливості гіперболізації інтересів, цінностей і потреб окремого класу, нації, раси, а практика жахливого терору, голокосту і насильства виступала знаряддям таких втілених інтересів, цінностей і потреб.

У середині ХІХ століття отримали розвиток націоналізм, анархізм, соціалізм; отождолення анархізму з тероризмом стало загальним правилом. Сучасний тероризм представляють південно-американські герильєрос та ісламські фундаменталісти, насамперед терорист номер один Усама Бен Ладен та його організація „Аль-Каїда” [10, с. 130]. Повстанці Південної Америки обмежують свою діяльність активністю в середині своїх держав. Найбільшу небезпеку становлять ісламістські організації, які підтримуються радикальними режимами Близького Сходу. Політична доктрина фундаменталістів містить дві основні мети: знищення в ісламських країнах ліберальних режимів, на зміну яким повинен прийти шаріатський порядок; інтеграція ісламських народів в єдину спільноту. Найбільш інтенсивна терористична боротьба йде в таких країнах: Ірак (підтримка Народного Фронт звільнення Палестини), Іран (підтримка Хезболлаха, Хамас та ін.), Куба (підтримка ЕТА), Лівія (підтримка ІРА та червоних бригад), Північна Корея (підтримка палестинських терористичних угруповань), Сирія (підтримка близько 10 терористичних груп), Судан (активна підтримка організації „Аль-Каїда”) та в колишніх радянських республіках Кавказу. Суто ісламістські держави розглядають міжнародний тероризм як законний засіб боротьби з єретиками. Загалом, підтримка офіційними державними режимами міжнародних злочинних угруповань відбувається за загальноприйнятими моделями. Головний вид допомоги – це фінансування. Практичним втіленням запобігання тероризму стали міжнародні програми, перший крок – програма НАТО „Партнерство заради миру”. Завершення холодної війни поставило на порядок денний концептуальне значення майбутньої міжнародної системи. Боротьба між Заходом і Сходом трансформувалася на протиборство за віссю „Північ–Південь”.

Сучасна цивілізація генерує ідею нового світового порядку. В масовій свідомості населення певних частин світу спостерігається схильність до архаїзації, відбувається певна регресія – тобто, людство досить швидко може втратити ознаки цивілізованості, перетворити систему з цивілізованої на дикунську. Не випадково В. Бушанський у своїй роботі „Криза європейської цивілізації і футуроогічний проект М. Бердяєва” особисто виділив: „Цивілізація є волею до світової могутності, до облаштування поверхні землі. Цивілізація – інтернаціональна, матерія – механічна. Філософія, мистецтво існують лише в культурі. Культура – релігійна, цивілізація – безрелігійна” [11, с. 67].

На нашу думку, доцільно розглянути не менш важливий за цивілізацію феномен – культуру. Культура і цивілізація внутрішньо містять визначені та невизначені підструктури. У культурі невизначеність спрямована до визначеності. Цивілізація не здатна творити, вона може відтворювати. Тому тероризм – це приклад хаосу, жаху, конфлікту населення. Вражають слова, вимовлені після американської трагедії громадянкою США М. Лайф: „Мій здоровий глузд також розцінює цю трагедію, як плату Америки за бездуховність, наркотики, порнографію, моральну розпусту, які роз’їдають наше суспільство. Сьогодні зруйновано символи економічного багатства і могутності нашої держави – Міжнародний центр торгівлі і Пентагон. Але ми – супердержава, і в цей трагічний час повинні покаятися і подумати про наші душі...” [12, с. 72]. Терористичний акт одинадцятого вересня став прологом наступних катастроф, в яких винувате суспільство. Глобальні проблеми (економічні, екологічні, ядерне роззброєння тощо) створюють загрозу самому існуванню всіх країн світу і потребують для відвернення катастрофічних наслідків їх спільних зусиль.

Висновки. Отже, вирішення проблем співіснування двох світових цивілізацій – основа стратегічного протистояння політичному тероризму. У сучасному єдиному світовому просторі протистоять типи світоглядів, які є складовою ментальності різних народів, різних регіонів, різних

віросповідань. І, доки людство не сформує світоглядну парадигму розуміння і терпимості, буде існувати постійна передумова виникнення суперечностей. Політичний тероризм є особливим видом терористичної діяльності, що претендує на моральну мотивацію і моральне виправдання. Сьогоднішні реалії такі, що проблема дослідження феномена політичного тероризму існує перш за все за умов відсутності його однозначного розуміння; немає чітких критеріїв ідентифікації суспільно-небезпечних акцій, що визнаються як терористичні. Слід зазначити, що жодна з теорій тероризму поки що не в змозі дати вичерпну відповідь на питання, пов'язані з політичним тероризмом. Розгляд феномена політичного тероризму у його сутнісному та змістовному вимірах на рівні соціально-філософської рефлексії дає змогу дослідити лише окремі аспекти цієї проблеми. Суспільство повинно проводити виважену політику щодо боротьби з міжнародним тероризмом загалом та політичним, зокрема, розробивши чіткі стандарти міжнародного співробітництва щодо вирішення цієї проблеми.

1. Wardlaw G. *Political Terroris: Theory, tactics, and counter measures* / G. Wardlaw . – N. Y.: Press Syndicate of the University of Cambridge. – 1986. – P. 16. 2. Бардін О. М. *Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз сутності понять* / О. М. Бардін // *Людина і політика*, 2003. – (29). – С. 83–94. 3. Blishehenko I. *Terrorism and International Law* / I. Blishehenko, N. Zdanow. – М.: Progress Publishers, 1984. – 287 p. 4. Витюк В. В. *“Левый” тероризм на Западе: история и современность* / В. В. Витюк, С. А. Эфиров. – М.: Наука, 1987. – 318 с. 5. Шубін С. П. *Психологічні чинники сучасного політичного конфлікту* / С. П. Шубін // *Наукові праці. Політичні науки*. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. – Вип. 12. – Т. 25. – 172 с. 6. Максимова О. М. *Ресурсна база тероризму в сучасному світовому політичному процесі* / О. М. Максимова // *Науковий вісник ЖДУ ім. Івана Франка*. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2004. – Вип. 18. – С. 53 – 57. 7. Дзьобань О. П. *Політичний тероризм і політичний екстремізм: до проблеми розмежування понять* / О. П. Дзьобань, Е.А. Кальницький // *Наукові записки Харківського університету повітряних сил. Соціальна філософія, психологія*. – 2007. – № 2 (26). – С. 41–45. 8. Зінько С. *Іслам у сучасній світовій політиці* / С. Зінько. – Львів: Простір-М., 2005. – 276 с. 9. Остроухов В. В. *Філософський аналіз морально-світоглядних мотивацій насильства і терору* / В. В. Остроухов; Київ. ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2001. – 36 с. 10. Кутовий Б. Б. *Проблема політичного тероризму* / Б. Б. Кутовий // *Наукові праці. Політичні науки*. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. – Вип. 12. – Т. 25. – С. 129 – 133. 11. Бушанський В. *Криза європейської цивілізації і футурологічний проект М. Бердяєва* / В. Бушанський // *Людина і політика*. – 2003. – 5 (29). – С. 64–73. 12. Швидак О. М. *Тероризм і засоби масової інформації* / О. М. Швидак // *Науковий вісник ЖДУ ім. Івана Франка*. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2004. – Вип. 18. – С. 72.